

nekoliko napomena uz generalizacije o pojmu norme u jeziku

damir kalogjera (zagreb)

Iz velikog broja tema o višezačnom pojmu norme u jeziku i oko nje, što ih nalazimo spomenute ili razrađene u prethodnim radovima, posebno bih komentirao dvije za koje mislim da ostaju nedorećene ili nepoznate školovanom članu govorne zajednice srpskohrvatskog dijalekatskog sistema. Želio bih podsjetiti, prvo, da pored norme ili skupine normi književnog (standardnog) jezika ima vrlo djelotvornih nezapisanih normi, i drugo, da mnogi lingvisti u svijetu a i u nas izbjegavaju davati sudove o tome što pripada normi standardnog jezika a što ne pripada jer ne vide lingvističkog temelja u tom poslu.

Ono što jezični stručnjaci zovu normom u svakodnevnom se govoru i u školi javlja kao *pravilnost*. Termin *pravilnost* nosi u sebi pozitivan naboј isto onako kao što njemu suprotan termin *nepравилност* nosi negativnu konotaciju pa shodno tome onaj koji zna što je pravilno biva nagrađen dobrom ocjenom i drugim društvenim priznanjima, a onaj koji to ne zna, ili koji zna samo nepravilno, smatra se neznašicom. Kad se norma šire razmatra, kao u prethodnim radovima, i kad termin nije rezerviran isključivo za standardnu normu, relativizira se ovaj višestoljetni školski stav i tada shvatimo da je *nepravilno* na stanovitoj razini *pravilno* i da neznašica pravilnoga i nije takav neznašica barem što se jezika tiče.

Koliko je pogrešno davati epitet ignoranta onome koji ne poznava norme standardnog jezika dokazivao je američki lingvist Bloomfield argumentacijom koju će pokušati preslikati na naš jezični teren. Ako netko ne zna da treba reći: »Ja mogu«, i uporno govoriti: »ja možem«, ne može se smatrati neznašicom jer je, jednakom onome koji govoriti (po normi) »Ja mogu«, naučio poseban oblik glagola *moći*. On može biti ignorant na drugim područjima ali u usvajajuju jezika nije, jer je uložio isti trud i postigao usporedljiv rezultat s onim čiji se oblik poklapa s normom.

Jedina norma o kojoj su nam govorili u toku obrazovanja jest tzv. kodificirana norma, zapisana norma, norma književnog jezika. Njena obilježja bi trebalo da se mogu naći izravno ili neizravno u obimnim rječnicima i gramatikama s mnoštvom sistematičnih potvrda iz različitih tipova jezične porabe od poetičkih tekstova do željezničkih voznih redova ili u pristupačnim izvodima. Ovakve knjige, kojima nažalost ne obilujemo pa je naša kodificirana norma više takva po imenu, trebalo bi da pomognu, recimo, Bosancu iz Krajine kad se nađe u dvojbi je li bolje napisati »loše napravito« ili »loše napravljeno«, »vidaj« ili »vidi«, »u njih« ili »u njih«. Dakako da bi kajkavac iz Hrvatskog zagorja ili čakavac iz Dalmacije u istu svrhu morao malo dulje zaviriti u te hipotetične knjige da nađe rješenja za svoje mnogobrojnije dileme. Listanje po ovakvim knjigama pokazalo bi da rješenja nisu uvijek jednostavna i da se ostavljaju inicijativi tražioca, jer može i ovako i onako zavisno od ovoga ili onoga.

O svim tim izvorima, makar kako malobrojnim, kao i o temelju književne norme prosječan obrazovan čovjek malo zna i malo je čuo. Prisjetio bi se eventualno narodnih govorova, Vuka i Iliraca, ali bi te zanosne školske lekcije teško spojio s praktičnim pitanjem da li treba pisati *napravljeno* ili *napravito*, *trči* ili *trče*. Školovanje se završava u uvjerenju da je pravilno *bolje*, *ljepše* i *logičnije*. Nasuprot tome nepravilno je dakako *nelogično* i *kaotično*. Ništa mi ovaj stav, koji proizlazi iz našeg jezičnog obrazovanja, bolje ne ilustrira od pitanja jedne kolegice, profesora dvaju stranih jezika i osobe koja se vješto služi kajkavskim dijalektom i standardnim jezikom kako situacija zahtijeva, kad sam jednoga pred njom govorio nešto o gramatici dijalekta. Pitala me je u čudu zar se tako što može povezati. Ona, naime, misli da gramatiku može imati samo književni jezik, jer je dijalekt nelogičan i sav s brda s dola. Ovo je rašireno mišljenje. Kolegica je samo došla u priliku da taj usvojeni stav artikulirano formulira.

Zaključili bismo, dakle, da je u nas na snazi uvjerenje kako normu ima samo književni jezik, da se o normativnim rješenjima ne pita mnogo jer su ona sigurno »bolja«, a da su regionalni dijalekti (kojima se sad pridružuju i gradski govor) »izvan norme«, kaotični, bez reda i da su jedino vrijedni zaborava.

Generacije su bile pripremane u ovom duhu implicitno ili eksplicitno pa se to uvjerenje učvrstilo i u javnosti. Rugajući se lokalnoj jezičnoj upotrebi nastavnici su uspjeli proširiti strahopštovanje prema književnoj normi na nivou izgovora, morfo-sintakse i vokabulara, ali fragmentarno u okviru onih detalja koje su eventualno zapamtili i čuli od nekog svog učitelja.

Postavlja se pitanje ima li smisla u ime lingvistike razbijati tu korisnu iluziju (ili možda korisnu malverzaciju) koja je nesumnjivo dala rezultata i pridonijela da se standardna štokavška norma proširi receptivno a i proizvodno među govorima prilično udaljenim od štokavštine. Ima li smisla unositi u jezično obrazovanje u školama i u javnost spoznaje o jeziku i normi što npr. proizlaze iz prethodnih sociolingvističkih radova koji racionaliziraju pojam književne norme, odnose joj aureolu ljeptote, dobrote i isključivosti u logici i ostavljaju joj jedino epitet korisnosti, a istovremeno je smještaju uz bok nepisanih normi u jeziku koje jednako djeluju i obavezuju.

U tom novom lingvističkom objašnjenju trebalo bi reći da je »loše napravito«, »vidaj« i »njiha« ili »piše domaći iz aritmetiku« i »igrat fudbal u nove cipele« za neke grupe govornika srpskohrvatskog jezika kao dijalekatskog sistema pravilno i po normi, što više, ako se neki član te grupe ogriješi o pravilo i počne upotrebljavati »loše napravljeno« i ostalo po književnoj normi neće proći mnogo bolje od učenika koji bi one prve oblike upotrebljio za vrijeme školskog sata.

Pojavu normi treba povezati sa svojstvom grupe ljudi koji žive zajedno i uzajamno djeluju da stvaraju modele društvenog ponašanja pa tako i jezičnog ponašanja. Bez tih modela ili normi djelotvorno sporazumijevanje bilo bi otežano kao što je npr. sporazumijevanje među govornicima udaljenih dijalekata jednog jezičnog sistema baš zato što ne dijele dio normi. Međutim lakše sporazumijevanje kao jedini razlog norme ne treba precenjivati. Visok stupanj suglasnosti u izboru jezičnih elemenata unutar jedne govorne zajednice znatno nadilazi zahtjeve za efikasnom komunikacijom. »Višak« suglasnosti mora se objasniti željom da se član zajednice ponaša kao što se drugi ponašaju, u ovom slučaju da govorci kao što drugi govore. Ovaj konformizam iznad efikasnosti komuniciranja, po nekim lingvistima, najbolje pokazuje tzv. nepravilni morfološki oblici koji ne pomazu ni govorniku ni slušaocu a ipak se održavaju. Djeca često upotrebljavaju relativno pravilne oblike poput *dobriji*, *nećem* itd. ali ih kasnije odbacuju da bi govorili u skladu s ostalima koji su te oblike ranije odbacili. Zanimljivo je promatrati kako »nezapisane« norme funkcionišu u bliskim govornim zajednicama. Prodavačice zelja i ribe iz Lumbarde prodaju svoje proizvode na tržnici u 7 kilometara udaljenoj Korčuli na istom otoku pod drugim nazivima nego što ih rabe kod kuće. U Korčuli nude »Dívjač« (vrsta mješavine samoniklih jestivih biljki) jer se tako u Korčuli kaže, a kod kuće je beru kao »páholec«, prodaju ribu »gérice« a love je kao »čürćut« i uglavnom dosljedno se drže dviju normi te osjeće kad je pravilno upotrijebiti jedan ili drugi naziv.

Ako prikažemo normu kao uobičajenu društvenu pojavu lakše je protumačiti relativnost pravilnoga. Moglo bi se reći da su skup normi koji je važio samo za jednu grupu govornika i za jednu govornu zajednicu neki odlučni ljudi izdigli – uz stanovito »dotjerivanje« – iznad ostalih grupnih normi u uvjerenju da će nas na taj način uvesti u red civiliziranih naroda. Pri tome ne bi trebao izostati ni osvrt na one norme ili skupine normi koje ovom odlukom nisu bile obuhvaćene jer govornici nisu preko noći zaboravili kako su do jučer govorili pa te norme još uvijek obvezuju. Na pitanje, dakle, da li bi sociolingvistički utemeljeno objašnjenje norme, kakvo smo upravo skicirali, dalo pozitivnih rezultata u njenom detaljnijem prihvaćanju u školi i u javnosti samo bi eksperiment mogao utvrditi. Ipak prepostavljamo da bi kodificirana norma, kojoj geneza i funkcija sada ostaje dosta maglovita, dobila svoje realnije obrise. Takav pogled na normu ukinuo bi eventualno neurotičan strah od pogreške kod jednih, a kod drugih prezir prema onima koji grijese s obzirom na to što bi razlika između pravilnog i nepravilnog postala jasnija. Da i ne pominjemo da bismo tako bili bliže znanstvenoj spoznaji ovog pitanja.

Na našoj govornoj zajednici malo je obrazovanih ljudi koji sumnjuju u to da norma mora biti kodificirana, da se mora učiti i poznati, jer od nje društvo ima koristi. Uzima se uglavnom za gotovo i to da je propisuju filozofi i drugi jezični stručnjaci koje mi u novije vrijeme sve nazivamo lingvistima. Zbog toga može biti zanimljivo skrenuti pažnju na činjenicu da se u nekim lingvističkim krugovima kodificiranje norme, propisivanje i donošenje Sudova o tome što ulazi u standardnu normu gleda s mnogo sumnje. Tako se manje ili više drži većina američkih i

engleskih lingvista. Ovaj stav vuče podrijetlo iz tridesetih godina kad se nastoji izgraditi autonomna lingvistika i kad se posao lingviste ograničava isključivo na opisivanje elemenata jezične strukture. Sve jezične strukture koje izvorni govornik proizvodi ili prihvata jednako su zanimljive lingvisti. Nije njegov zadatak da se upušta u vrijednosne sudeve koja struktura stoji više ili niže na ljestvici društvenih konvencija. Od tog vremena lingvisti apstiniraju od davanja jezičnih savjeta kad su u pitanju dileme. Jedan dio lingvista međutim oštro se obara na propisivanje jer bi to s jedne strane bilo miješanje u tokove jezičnih promjena a s druge strane nametanje jezičnog ukusa viših društvenih slojeva.

Nijedan od ova dva argumenta antipreskriptivista koliko nam je poznato nisu se dosada opširnije raspravljala među našim lingvistima i normativcima i prema tome nije se dovodila u pitanje korist od njihova posla. Međutim spoznaja o varijabilnosti norme standardnog jezika koja dolazi od njegova funkcionalnog raslojavanja u vezi sa sferama aktivnosti, temama, te medusobnim odnosima govornika i slušaoca s obzirom na intimnost i društveni status kao i komunikacioni kanal (govor ili pismo) stavlja naše lingvistički informirane normative pred zadatke koji su manje brinuli njihove prethodnike u ranijim etapama kodifikacije norme. Nekada se implicitno zastupala fiksacija o homogenosti jezika (koja je i danas u čistoj lingvistici na snazi) i prema kojoj se jezik sastoji od jednog jedinog stila ili varijeteta a normativni se propisi odnose na sav jezik. O tome

milivoj nikolajević

svjedoče neki jezični savjetnici (npr. T. Maretic »Jezični savjetnik«) glavni izvori informacija za rješavanje jezičnih dvojbi. Danas kad se — bliže stvarnom stanju — naglašava varijabilnost i prema tome elastičnost standardnog jezika, neki sud, savjet ili rješenje može važiti samo za neke od tih varijeteta. »Rekao sam«, zadovoljiti će normu govorenog jezika čak i na formalnoj razini, dok će u pismu biti ocijenjeno kao pogreška. Prema tome tvrditi da je »Rekao sam« jedini oblik u okviru norme nije precizno.

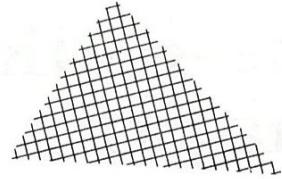
Eto zašto naši informirani normativci naglašavaju opasnost od mehaničkog preuzimanja njihovih savjeta da bi se ovladalo biranim jezikom. Oni zbog toga zagovaraju »pravo« jezično obrazovanje, a ne tradicionalno »od primjera do primjera« (V. Anić). Obrazovan čovjek morao bi uz pomoć školovanja razvijati ono što se danas u sociolingvistici naziva komunikacijskom kompetencijom tj. individualnu sposobnost da se primjereni i efikasno vrši izbor u jeziku podešavajući svoj govor ili pismo sugovorniku, temi, situaciji itd.

Bojimo se međutim da ostvarenje njihovih planova nije tako blizu. S jedne je strane javnost koja još uvijek u većini vjeruje (koga to uopće zanima) da rješenje svake jezične dileme mora biti jednoznačno i konačno. Tu se javlja prva preprega. Javnost bi trebalo informirati o karakteru norme. Kad bi se tu nešto postiglo neće biti dovoljno da ih upućujemo na »dobre pisce« već bi nam bili potrebni rječnici i gramatike koji bi bilježili varijabilnost upotrebe i pomogli u razvijanju osjećaja pojedinca za izbor u jeziku. Istovremeno s njihovom pojmom trebalo bi razviti naviku da se u tim izvorima obrazovan čovjek snalazi. Drug je to put. Još ćemo neko vrijeme biti svjedoci raskoraka između želja lingvistički informiranih jezičnih stručnjaka i stanja u govornoj zajednici. U međuvremenu ne bi bilo loše pričuvati se entuzijasta i vigilanata koji za sve imaju gotova crno-bijela rješenja.

Umjesto popisa literature: Ovaj tekst duguje radovima o problemima norme slijedećih autora: Dalibora Brozovića, Ranka Bugarškog, Pavla Ivića, Vladimira Anića, Nebojša Rajića, Radoslava Katičića, Dubravka Škiljan, Josipa Silića te Leonarda Blomfielda, Richarda Hudsona Williama Labova, Petera Trudgilla i mnogih drugih.

valovi

nena smiljanic

WARSTEINER, KRALJICA PIVA

doći će ti glave limenka warsteinera. u tom dvorištu, uostalom, sve je davnog zapušteno. bespotrebno, moj čovječe, zavlačiš ruku pod demodiranu suknu nekog davnog proljeća. kiša će natopiti sve bivše što je, sive čarape, slomljene bicikle i labore u kojima su nas tako grubo kupali.

HUBERT

ne oslanjam se na huberta. slaba su to sjećanja, to su potkošulje memorije koje ti čine nažao. znam dobro huberta, on je zaokupljen insektima, proučava ih, lijepo priča o svicima. hubert ima katoličko lice i lijepo mire, lijepo je njegov epitet. more mu je mrsko, voli sobe pune dima i zaledenim jezikom ljubiti će te.

KOŠARKA

vidiš kuću na uglu, rekla je mati, takvu je hegel želio za sebe. što će s tolikim pticama, mislim, da ih bacim u rio bravo, da ih sačuvam? na ovom terenu padaju mrtve i mrtve, a otkad smo doselili svake večeri mangupi pogadaju loptom u nevidljiv koš. tako prate moje kretinje.

NEDODIRNUTA

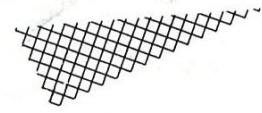
oduvijek sam nosila dugu kosu, a onda mi rekoše ti si isabella i cap! to se odigralo baš tako iznenada da mi se od čuda više nikad lice nije mijenjalo. u očima slučajni zalasci i milijun nevažnih malenkosti još dodi, damo, igrati shakespearea, rekao mi je jedan tad.

VALOVI

za dramu mi je trebao prostor, atmosfera, šela, goran i još par statista. radio je muziku po svome. rekla sam nije ovo jazz, rekla sam ne radi transkripciju vala. intimno, znala sam osjetiti frekvenciju, izazvati rezonanciju i dovraga, rasulo. ali to mi nije bilo potrebno ovaj put: htjeli smo igrati ljeti na moru i potom sve zaboraviti.

mozart kugla

mariana dan

RIEN NE VA PLUS

gde sumrak stiska ona revnosno ispravlja kvake — š i č — »vreme u viru vate« — kaži mi rečenicu koja spašava glad sa telom, pravolinjski pečat točka koji sada (tamo) ne pripada putu, trenutnom (njenom) osmehu, sladoledu iz korneta — kako lepo liže puž niz rebra, klavirske dirke — bez težine grana iznad stola. Sve bezvručno, a zvala sam se Dominique — u 1000 noći Penelopinih samo jedno češljjanje. »Tu si« — reče. I nisi — bi bilo melodramatično kad jesи posle toplih obroka, vode koji su dodirnula prstima napred si kvaku uhvatila i otvorila: č i š — tišina sa leve strane i desne u razdeljku sa razdeljkom koji mraviči šije (pričvršćuje), močna trošica što troši plavilo minulih: č i š pri zemljji u kojoj kokoni — klovnovi spremaju raskošnu pojavu — iznad nečije glave sa šipkom i ź om nečje kile u preponi — a ona srušna izlazi kroz levak mudrosti, moja Minerva — kao uvek zajapurena i ratoborna

MOZART KUGLA

u zvezde me kuješ, od pliša sam gol i golman sam, mečka u svlačionici, ispred prozora san i sneto kao ja je uspelo, belo, mesec je žumance celo nad svetom od kajgane, mečka sam crna, u senci bez šuma, crnački bog-muzjak od zemlje, u svlačionici sam sav taj jazz. Jezza, uvozna, kvalitetna bečka Mozart kuglica sam, loptica za malu zemlju, ting-tong bombica za penis od hartije, od egiptskog pergamenta, usmrđela mummija, pečeno pismo sa Mohendo-Daro. Kako li su ti ljudi jeli rukama kojima su pisali? Tuda sam kao senka koja se disanjem povlači, bivši tok reke, neizgovorena je krupna reč u devičanskoj šumi; između dve pololopte — jarak za razmišljanje, ja sam dok ti se misli vraćaju: obrnuta, neprepoznatljiva muzika.